

כוחה של מילה

ושוב, אחרי קיץ סוער: חינוך אפקטיבי לחופש הביטוי

פורסם בתאריך 7 באוקטובר 2015

ממקרים אלו, שהתרחשו רק בחודשים האחרונים (וממשיכים להתרחש) עשוי להוות חומר לדיון כיתתי חשוב בנושא חופש הביטוי. אך השאלה היסודית שהצבנו קודם נותרת בעינה, ובעקבותיה שאלות חשובות נוספות: האם דיונים במקרים כאלו מספיקים? האם דיונים כאלו בהכרח מועילים? מהן החששות שלנו כא/ נשי חינוך מהבאת נושאים טעונים מסוג זה לכיתה?

ומה בכלל מותר לנו לומר בכיתה בתפקידנו כמורים?

מדרשת אדם ומחלקת החינוך באגודה לזכויות האזרח, יעסקו השנה בדיון חינוכי שוטף בסוגיית חופש הביטוי והדילמות העקרוניות והאקטואליות הקשורות בו. במהלך השנה הקרובה נעלה לאתר ה"סדנא" פוסטים אקטואליים, נציע מערכי שיעור ונקיים השתלמויות והכשרות בקרב צוותים חינוכיים בנושא חינוך לחופש ביטוי.

בחומרים שנעלה ובהכשרות שנקיים נדון, בין השאר, בשאלות כגון: **האם מורים יכולים לבטא עמדות פוליטיות בכיתה? וכיצד?** מה חשיבותו של חופש הביטוי למשטר ולאורח החיים הדמוקרטי? מהן ההשלכות של שלילת חופש הביטוי? האם גבולות חופש הביטוי בכיתה כמרחב לימודי-אקדמי זהים לגבולות חופש הביטוי במרחב הציבורי-פוליטי? אילו הזדמנויות חינוכיות יש על מנת לחנך לחופש ביטוי? איזה סוג אקטיביזם של תלמידים ניתן לקיים לקידום חופש הביטוי? מהן גבולותיו של חופש הביטוי? מתי חופש הביטוי הופך לגזענות והסתה? מתי אמירות מסוימות יוגדרו כביטויי שטנה? עם אילו ערכים וזכויות מתנגש חופש הביטוי? מה קורה לחופש הביטוי במצבי חירום? מה בין חופש הביטוי וחופש המחאה? מהו חופש ביטוי אומנותי? כיצד משפיעים יחסי כוח על מימושו של חופש הביטוי, וכיצד משפיעים יחסי רוב-מיעוט? אילו קבוצות בישראל מתקשות להשמיע את קולן, ומדוע? מהן ההשלכות של אמירות פוגעניות מצד אישי ציבור? מה ההבדל בין שתיקה להשתקה? מהם "אפקט מצנן" וצנזורה עצמית? מהם התנאים היוצרים אותם?

כמה פעמים מצאתם את עצמכם/ מפסיקים את המהלך הרגיל של השיעור בעודכם/ אומרים בתקיפות לתלמידים/ ות: "תתן לה לסיים את דבריה!", "זו לא הדרך להתבטא בכיתה שלנו", "אתם לא מקשיבים אחד לשני!". מי מאיתנו לא מצא/ה עצמו/ה בסיטואציה בה הדיון בכיתה הפך קולני מדי (בין אם קשור לחומר הלימוד ובין אם לא..), בעודנו ממלמלים לעצמנו ו/או שואלים את התלמידים – מדוע אינכם יכולים לכבד אחד את השני ולאפשר לחבריכם/ להתבטא?

סיטואציה "תיאורטית" זו מובאת על מנת להמחיש שאלות יסוד פדגוגיות בהקשר לחינוך לערכים דמוקרטיים בכלל, ו בבואנו לחנך לחופש ביטוי בפרט: כיצד נטמיע בקרב תלמידנו את ההבנה בדבר חשיבות חופש הביטוי? כיצד נגרום להם להזדהות עם ערך זה, הזדהות במובן העמוק של המילה? כיצד נמנע מגישה של הטפת מוסר? כיצד נטמיע ערכים דמוקרטיים בקרב התלמידים/ות ולא רק נעביר אותם כנושאים בתוך תכנית הלימודים באזרחות?

חופש הביטוי אינו עוד פרק בחומר הלימוד באזרחות – אלא עקרון יסוד בחברה דמוקרטית מכבדת זכויות אדם. לא בכדי מופיע בהכרזת זכויות האדם הסעיף העוסק בחופש הביטוי בצמוד לסעיף העוסק בחופש המחשבה. החירות לחשוב בחופשיות הולכת יד ביד עם החירות לבטא את המחשבות הללו, שכן מחשבה שאי אפשר לבטאה איננה מתקיימת אלא בשכלו של החושב. היכולת לשכנע, להחליף דעות ומחשבות, לבקר את השלטון ולבטא את הייחודיות הטמונה בכל אדם ואדם מותנית בקיומו של חופש הביטוי.

רבים/ות מנסים להסביר את מקור הקושי – "אצלו זה מהבית" "זו תרבות הדיון המאפיינת צעירים", ל"תלמיד הספציפי הזה יש בעיות משמעת" ו"לזאת יש קשיי קשב ריכוז". הסברים אלה המתמקדים בעיקר באינדיבידואל, אינם יכולים להסביר את התופעה בכללותה. על מנת להבין את שורשיה העמוקים, עלינו להתייחס גם להיבטים החברתיים והציבוריים העומדים מאחורי התפתחות תרבות דיון לא סובלנית בישראל, או השחיקה בהבנת חשיבותו של חופש הביטוי.

קחו לדוגמא את השנה הנוכחית – בראש ובראשונה **הרצת של שירה בנקי ז"ל במצעד הגאווה**, אך גם **ביטויי השנאה ברשתות החברתיות**, **ביטויי גזענות הנשמעים מבכירי ציבור ואישי ציבור**, **ההשתקה של דעות מיעוט פוליטיות במרחב הציבורי**. (וגם **כאן**, **כאן** ו**כאן**). **והפגיעה בחופש הביטוי האומנותי וחופש הביטוי במרחב האקדמי**. כל אחד

ומהן הדרכים העקיפות המשמשות לדיכוי של חופש הביטוי?
? כיצד יש להתמודד עם חופש הביטוי במרחב הווירטואלי?

מהיכן מתחילים ? הצעה לעקרונות מנחים בחינוך לחופש הביטוי:

א. אופן ניהול השיח 1: דיון מסודר – בהתאם להתקדמות הכיתה ובהתאם לנושא המדובר. לדוגמא – במידה ואתם/ן מעוניינים לקיים שיח בנושאים פוליטיים טעונים אשר [השפיעו בוודאות על התלמידים ברמה הרגשית](#) – בנו setting מתאים, הבהירו שיתקיים סבב ראשון בו כל אחד/ת יביע את דעתו ללא הפרעה וללא התערבות מצד אחרים. לאחר מכן ניתן לקיים סבב נוסף בו תלמידים יציבו שאלות שעולות אצלם בעקבות הסבב הראשון, שוב ללא התערבות או הפרעה מצד אחרים. ככל שאתם חשים שהתלמידים מתרגלים ומשתפרים ביכולות ההקשבה שלהם, כך ניתן "לשחרר" יותר את הדיון לכיוונו של דיון פחות "נוקשה" ויותר אינטואיטיבי, אך לא פחות מכבד וסובלני.

ב. אופן ניהול השיח 2: דוגמא אישית (modeling) של המורה – בהתאם לסעיף הקודם, וודאו כי הנכם נאמנים בעצמכם/ן לערכים של כבוד, שוויון וביטוי – אפשרו לכלל התלמידים הזדמנות שווה להתבטא, במיוחד חשוב הדבר עבור תלמידים המתקשים להשתלב בשיח קולני הנוטה להתקיים בין כמה חברי כיתה בודדים, בעוד הם נותרים/ות דוממים/ות. הישארו פתוחים לחשיבה ביקורתית מצד התלמידים אף כלפיכם כמורים, כשם שאתם מבקשים להטמיע ערכים של חשיבה ביקורתית בנוגע לעצמם או לחבריהם.

ג. רלוונטיות לעולמם של הלומדים/ות – חלק מהותי מכל סוג של חינוך השואף להטמיע ערכים ברמה התודעתית הינו הקרבה לעולמם של הלומדים. רלוונטיות כזו עשויה לנבוע מתוך: א עניין של התלמידים בנושא מסוים גם אם הוא אינו קשור ישירות לחיי היומיום שלהם. ב. [סוגיה המעסיקה תלמידים/ות מחיי בית הספר והכיתה](#), העשויה להביא לתובנות חשובות בהקשר של חופש הביטוי, וליצור אצלם חיבור רגשי שהינו קריטי לשינוי תודעת. ג. סוגיות הקשורות ישירות [לזהות של תלמידים בכיתה](#) אשר באופן טבעי יוצרות חיבור רגשי (במקרים אלו חשוב להיזהר מחשיפת יתר של תלמידים שאינם מעוניינים בכך וחוששים מפגיעה).

ד. גבולות השיח – חשוב שהתלמידים יבינו מהו הגבול, מתי נחצה הגבול והשימוש בחופש הביטוי הופך לפוגעני. הצעתנו היא להבהיר לתלמידים כי עלינו להימנע משימוש בשפה לא מכבדת (כלפי תלמידים אחרים בכיתה. יש לעשות כל מאמץ להימנע מהערות פוגעניות ומשפילות, גם אם הדברים הנאמרים מעוררים התנגדות קשה. במקרים אלו הדיון יופסק ויובהר לכיתה שנחצה הגבול. עניין הגבול חשוב במיוחד כאשר מדובר בשיח הנוגע בזהויות הנוכחות בכיתה. שימו לב – ישנו הבדל בין אמירות קשות ובוטות (כן, אפילו גזעניות) שדווקא עשויות להיות חשובות לקידום החשיבה הכינתית המשותפת, לבין אמירות שפוגעות ישירות בתלמידים בכיתה. במידה ונחצה הגבול ועליכם להתערב: כדאי שהמורה יעביר מסר לכלל התלמידים מבלי להבהיר למי הוא מתייחס ובכך לבזר את התגובה ולקרוא בפועל לכלל התלמידים לקחת אחריות על חציית הגבול. עקרון חשוב נוסף הוא להשתדל לא לבחור בהימנעות מתגובה. הימנעות מהסוג הזה בד"כ גוררת פרשנויות רבות מצד התלמידים, ולכן היא איננה מעבירה מסר ברור. לעיתים היא אף עלולה להיחשב כהסכמה עם מה שנאמר. כמו כן, לבחון את השפעתו של השיח ולבקש מהקבוצה לקבוע לה כללי שיח חלופיים

לאילו א/נשי חינוך מיועדים החומרים בנושא חופש הביטוי ?

כאן התשובה פשוטה יחסית: חומרים בנושא חופש הביטוי מיועדים לאנשי חינוך מכל תחומי הדעת וערוצי הפעולה החינוכיים! יתרה מזאת – יש באפשרותו/ה של כל מורה לתרום תרומה משמעותית לחינוך לחופש הביטוי. כמובן שחלק מהחומרים יתקשרו ישירות לתחומי דעת כגון: שעות חינוך, לימודי האזרחות, ההיסטוריה והספרות. כלים לניהול שיח בכיתה חשובים למורים בכל תחומי הדעת! בסופו של דבר – הטמעת החשיבות של חופש הביטוי אינה יכולה להיות תלויה רק במורה לאזרחות או במחנכת אחת שהנושא חשוב לה באופן אישי. על מנת להטמיע ערך זה יש צורך במאמץ חינוכי משותף ורוחבי מצד מורים/ות שונים רבים במוסד החינוכי. אנו ממליצים לכם לעודד שיח זה בקרב עמיתים/ן בחדר המורים ולשאת באתגר זה באופן משותף.

This project is funded by the European Union
פרויקט זה נתמך על ידי האיחוד האירופי
ينفذ البرنامج بدعم من الاتحاد الأوروبي

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطنين في إسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

המדרשה לדמוקרטיה ולשלום
كلية للديمقراطية والسلام
The Adam Institute for Democracy & Peace
Adam
על-שם אמיל גרינצוויג על-א.ס.מ. إميل غرينتسفايغ
in Memory of Emil Greenzweig